

Solvita Lapīna

Mg. hum., muzeja speciāliste;

Memoriālo muzeju apvienības Raiņa un Aspazijas muzejs

Mg. hum., museum scholar;

The Rainis and Aspazija Museum of the Association of Memorial Museums

E-pasts / e-mail: solvita.lapina@mma.gov.lv

ORCID: [0009-0004-7050-8093](https://orcid.org/0009-0004-7050-8093)

DOI: 10.35539/LTNC.2025.0060.11

Aspazija un 1936. gadā izdotā enciklopēdija “Mūsu laika ievērojamās sievietes”

Aspazija and the Encyclopedia *Notable Women of Our Time* Published in 1936

Atslēgvārdi:

enciklopēdija,
latviešu literatūras vēsture,
sieviešu kustība

Keywords:

encyclopedia,
history of Latvian literature,
the women's movement

Kopsavilkums

1936. gadā Prāgā iznāca biogrāfiskās enciklopēdijas "Mūsu laika ievērojamās sievietes" (*Bedeutende Frauen unserer Zeit*) 1. sējums, kurā apkopotas ziņas par 64 sievietēm no visas pasaules. Izcilo sieviešu vidū bija arī latviešu dzejniece Aspazija. Līdz šim vienīgā zināmā informācija par šo izdevumu bija redaktora Paula Husareka Aspazijai sūtīta apliecinājuma vēstule. Sākoties Otrajam pasaules karam, Aspazija sev tik nozīmīgo dokumentu uzticēja draudzenei Annai Stundai, kura, dodoties trimdā, paņēma to līdzi, bet vēlāk aizsūtīja literatūrzinātniecei Saulcerītei Viesei. Pašlaik Husareka vēstule glabājas Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā. Rakstā sniegts konspektīvs ieskats dažos Latvijā izdotos biogrāfiskos izdevumos, aplūkots Husareka vēstules ceļš no Prāgas līdz Latvijai, kā arī pētīti jauniegūti materiāli par enciklopēdiju "Mūsu laika ievērojamās sievietes".

Summary

In 1936, the first volume of the biographical encyclopedia *Bedeutende Frauen unserer Zeit* (Notable Women of Our Time) was published in Prague, comprising information about 64 women from all over the world. Among the notable women mentioned was also the Latvian poetess Aspazija. Until now, the only known information about this publication was the letter of confirmation sent to Aspazija by the editor Paul Hussarek. When World War II began, Aspazija entrusted this personally very important document to her friend Anna Stunda, who took it with her when she went into exile, but later sent it to literary scholar Saulcerīte Viese. Currently, Hussarek's letter is kept in the collection of the Latvian National Museum of Literature and Music. The article provides a concise overview of some biographical works published in Latvia, examines the path of Paul Hussarek's letter from Prague to Latvia, and studies newly acquired materials about the encyclopedia *Notable Women of Our Time*.

levads

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā Eiropā popularitāti iemantoja nacionālas biogrāfiskas vārdnīcas un dažāda veida enciklopēdijas. Kā atzīst skotu vēstures pētniece Elizabete Jūena (*Elizabeth Ewan*):

Neviena biogrāfiskā vārdnīca nav patiesi neitrāls uzziņu avots. Pēc būtības tā tāda nevar būt, jo tās skatījumu veido atlases principi un jomas, kas tiek uzsvērtas atsevišķos ierakstos. 19. gadsimta nacionālo biogrāfisko vārdnīcu izdošana mēdza attīstīties patriotiskos nolūkos, cildinot nācijas ievērojamu vīriešu (un reizēm arī sievietes) darbus. (Ewan 2019: 121)

Arī Latvijā šajā laikā radās pirmais, kaut visai nosacītais biogrāfiskais izdevums – 1887. un 1890. gadā divās burtnīcās iznāca dramaturga Ādolfa Alunāna darbs “Ievērojami latvieši. Skices un atcerējumi”. 1. burtnīcas priekšvārdā Alunāns raksta:

Visas citas lielākas tautas tiek, tā sakot, bagātīgi barotas ar ziņām un dzīves aprakstiem par saviem patriotiem, rakstniekiem, māksliniekiem, zinātniekiem, politiķiem. Tikai latviešiem trūka līdz šim pavisam tādu grāmatu un rakstu, jo, izņemot “Rotu”, kura šai ziņā sākusi strādāt, mums nav tikpat kā nekādu aprakstu par ievērojamiem latviešiem. Tas bija tas iemesls, kas mani paskubināja šo grāmatu sarakstīt. Kas viņā meklēs pilnīgus dzīves aprakstus, tas maldīsies. (Alunāns 1887)

Izdevumā Alunāns ievietojis apceres par 23 latviešu kultūras darbiniekiem, piemēram, Krogzemju Miku (Ausekli), Juri Alunānu, Frici Brīvzemnieku, Andreju Pumpuru, brāļiem Kaudzītēm, Baumaņu Kārli, Jurjānu Andreju, Andreju Dīriķi, Māteru Juri, Jēkabu Lautenbahu-Jūsmiņu, advokātu Jāni Klāviņu, kā arī vienīgo sievieti šajā sarakstā Mariju Pēkšēnu, priekšvārdā uzsverot, ka tas ir viņa, Alunāna, subjektīvs redzējums, kā arī personiski iespaidi un atmiņas.

Pirmās Latvijas Republikas laikā klajā nāca vairāki izdevumi, kas lielākā mērā atbilda biogrāfiska izdevuma raksturam, piemēram, 1926. gadā iznāca Alberta Prandes sastādīta grāmata “Latvju rakstniecība portretēs”. Priekšvārdā Prande uzsver grāmatas unikalitāti (beidzot lasītājs var vaigā skatīt iemīļotus autorus), kā arī pamato šāda izdevuma noderīgumu, jo

grāmata pa daļai aizpilda arī trūkstošā latvju rakstnieku leksikona vietu. Viņas alfabētiskais rādītājs un attiecīgās biogrāfiskās ziņas dod iespēju viegli orientēties katram, kam vajadzība pēc nepieciešamākā biogrāfiskā materiāla (Prande 1926).

1929. gadā iznāca Paula Krodera sastādīta grāmata “Latvijas darbinieku galerija, 1918–1928”, kas akcentē aprakstīto personu nacionālo un valstisko nozīmību, iekļaujot tajā daudz plašāku personību loku. Izdevums veidots hierarhiski (nevis alfabēta secībā), parādot indivīda vietu un svarīgumu attiecībā pret valsti. Pirmā

sadaļa apskata "vadošās personības Latvijas uzbūves darbā," nākamā ir "Tautas padome, Satversmes sapulce, Saeima, valdība," tad seko "sūtņi un konsuļi," "armija, flote un aizsargi," plaša sadaļa veltīta Latvijas kultūras darbiniekiem, kam seko valsts darbinieki, rūpnieki, tirgotāji, saimnieciskie un pašvaldību darbinieki. Informācijas apjoms ir ārkārtīgi dažāds – tie var būt gan pāris teikumi, gan plašāks apraksts ar fotoattēlu, arī vienots apraksta princips netiek ievērots.

1939. gadā iznāca Žaņa Unāma sastādīta biogrāfiskā vārdnīca "Es viņu pazīstu", kas veidota pēc toreizējā Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa ierosinājuma (atkārtotā izdevumā ar Unāma ievadu, pēcvārdu un atsevišķi pievienotiem papildu datiem, nemainot grāmatas pamattekstu vai šķirklus, tā iznāca 1975. gadā trimdā). Vārdnīcā iekļautas 6336 biogrāfijas. Kaut gan ievadā tā nosaukta par pilnīgāko un plašāko biogrāfisko izdevumu, vārdnīcai nepārprotami ir ideoloģisks raksturs:

Ikviena latvieša pienākums ir pazīt un atcerēties tos vīrus, kas modinājuši un stiprinājuši tautas pašapziņu un neatlaidīgi strādājuši un cīnījušies par viņas labklājību un labāku nākotni. Mums ir jāciena vīri, kas radījuši vērtīgus darbus, paiduši lielas un derīgas idejas un guvuši ievērojamus panākumus valsts darbā, zinātnē, mākslā vai saimnieciskā un praktiskā dzīvē. Mums jāpazīst arī tie vīri, kas visdažādākās dzīves nozarēs kā celmlauži ar labiem paraugiem iet pa priekšu vai darbojas vadītāju amatos mūsu garīgās un materiālās kultūras druvā – laukos un pilsētās, iestādēs, sabiedriskās organizācijās un uzņēmumos, valsts drošības un aizsardzības darbā. (Unāms 1975: 5)

Šajos izdevumos uzmanība lielākoties pievērsta vīriešiem un viņu darbībai, sievietēm atvēlot vien atsevišķus šķirklus, bet 1936. gadā iznāca literāta Jāņa Ķelpes sastādīta ievēribas cienīga grāmata "Sieviete latvju rakstniecībā". Tas ir biogrāfisks izdevums, kas sniedz arī plašu kultūrvēsturisku kontekstu. Grāmatas ievadā Ķelpes uzsver:

Sievietes nozīme izpaudusies visās darba nozarēs un visos laikmetos. Tā bijusi ne vien ģimenes kopēja un bērnu māte, ne vien audzinātāja skolā, bet arī liela politiķe, zinātniece, rakstniece un māksliniece. Sieviete ir centusies pēc līdzvērtības vīrietim, un viņas cenšanās nav bijusi veltīga. To apliecina sievietes panākumi dažādās darba disciplīnās. Spožas personības kā augstas koku galotnes paceļas no visām tautām un viņu slava iesniedzas dziļi nākotnē. (Ķelpes 1936: 3)

Izdevumā ir plašāka informācija – gan formālu biogrāfiju, gan autobiogrāfiju veidā – par 33 latviešu literātiem, piemēram, Annu Brigaderi, Aspaziju, Birznieku Latīņu, Birznieku Sofiju, Zemgaliešu Birutu, Angeliku Gailīti, Paulīni Bārdi, Elzu Stērsti u. c., kā arī sadaļa par "citām latvju literatūras darbiniecēm" ar lakonisku un koncentrētu datu apkopojumu par mazāk zināmām vai kādu citu iemeslu dēļ plašāk neaprunātām latviešu autorēm.

Aspazija pieder tām nedaudzajām izcilajām Latvijas sievietēm, kam nacionāla mēroga sastādītāji un redaktori uzmanību veltījuši gandrīz visos biogrāfiskajos

izdevumos, taču viņas vārdam vēl dzejnieces dzīves laikā izdevās gūt starptautisku skanējumu, ar ko viņa pati ļoti lepojas.

Vēstule no Čehoslovākijas

Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā glabājas *Dr. phil.* Paula Husareka (*Paul Hussarek*, 1903–1964) Aspazijai adresēta vēstule (Hussarek 1936), kas ilgi nodarbinājusi pētnieku prātus un bijusi ļoti svarīga arī pašai dzejniecei.

1936. gada 19. janvārī laikrakstā "Pēdējā Brīdī" lasāms, ka "dzejniece Aspazija pēc nesen pārciestās gripas un bronhīta stipri sagurusi. Viņai vēl joprojām paaugstināta temperatūra, un dzejniece cietusi no bezmiega un sirds vājuma" (-li.¹ 1936: 1). Ārsts Jēkabs Nīmanis ir devies uz Jūrmalu un aizvedis dzejnieci uz savu klīniku Rīgā.

Slimnīcā Aspazija ārstējās līdz pat aprīļa sākumam, tur arī 16. martā sagaidīja savu 71. (vai, kā tolaik tika uzskatīts, 68.) dzimšanas dienu. Tieši ar dzimšanas dienu saistās notikumi, kas sākotnēji nekonkrēti un poētiski aprakstīti 1968. gada "Raiņa un Aspazijas gadagrāmātā" publicētajās literātes Annas Stundas atmiņās, bet pēc tam, domājams, par pamatu ņemot Stundas publikāciju un atmiņas, literatūrzinātnieces Saulcerītes Vieses Aspazijas dzīvei un daiļradei veltītajā darbā "Mūžīgie spārni":

1936. gada pavasarī dzejniece slimnīcā atradās visai ilgi. Nīmanis ar saviem kolēģiem kārtējo reizi bija palīdzējis atgriezties dzīvē. Taču dzejniecei viss bija vienaldzīgs, draugi un paziņas, kas nāca ciemos, slīdēja garām apziņai kā miglas tēli. Apātiju pārtrauca brīdis, kad starp vēstulēm, kas krājās uz slimnīces galda, viņa ieraudzīja svešādu aploksni ar Prāgas zīmogu. Reizi izlasījusi, viņa to satraukta pārlasīja vēl un vēl. Prāgā tika izdots monumentāldarbs "Mūsu laika ievērojamās sievietes". Izdevniecība paziņoja, ka no divdesmit sešām dažādām valstīm tajā ievietošanai izvēlētas sešdesmit četras sievietes: – Un es, Elza Pliekšān-Aspazija, kā viena no pirmajām pārstāvu savu zemi, savu valsti... Beidzot bija pienākusi necerēta un negaidīta starptautiska atzinība. Aspaziju "labais Prāgas dokuments" atsauc dzīvē. Tas bija tas, ko viņa bija klusībā gaidījusi, ka viņas darbam ir vērtība cilvēces kultūrā kopumā. Un ka viņas mūžs nav bijis vien sakrāla kalpošana citam radošam garam. Vēstuli, kas palīdzēja atgriezties dzīvē, viņa nodeva Annai Stundai ar lūgumu: – Anniņ, Dvēselīt, paņem tu pie sevis Prāgas dokumentu. Šis raksts man ir ļoti svarīgs, tādēļ glabā to rūpīgi un, ja gadās iespēja, izlieto pēc savas pārliecības kā labāk. (Viese 2004: 430–431)

Minētā vēstule – "labais Prāgas dokuments" – ir Husareka parakstīta un datēta ar 1936. gada 17. decembri. Līdz ar to Aspazijas dzimšanas dienā 1936. gada martā tā nekādi nevarēja būt iejūkusi starp citiem sūtījumiem. Skaidrojums rodams 1936. gada 17. marta avīzē "Pēdējā Brīdī" publicētajā rakstā "Dzejnieci Aspaziju

1 Iespējams, ka autors ir tas pats, kas citās laikraksta "Pēdējā Brīdī" publikācijās parakstījies ar šifru ili. Grūti noteikt, vai tā ir drukas kļūda, autora pavisība vai vēl viens pseidonīms.

čehoslovāku redaktors uzskata par ievērojamāko latviešu sievieti". Raksta autors, kurš publikāciju parakstīja ar pseidonīmu "ili.", ir viens no daudzajiem, kurš dzejnieces dzimšanas dienas priekšvakarā ciemojies Dr. Nīmaņa klīnikā, un Aspazija viņam stāstījusi:

No Čehoslovākijas man piesūtīts raksts, kurā lūgts sniegt par sevi dažus datus redaktora Paula Husareka grāmatai "Mūsu laika ievērojamās sievietes". Čehi mani atzinuši par ievērojamāko latviešu sievieti. To jūtu kā gandarījumu par savu darbu. (ili. 1936: 1)

1938. gada martā žurnālā "Atpūta" Jāņa Plauža rakstā "Drosmes un skaistuma dzejniece Aspazija" jau lasāms, ka "nesen Čehoslovākijā izdotā rakstu krājumā "Slavenākās sievietes pasaulē" Aspazija ierindota pirmajā vietā" (Paudis 1938: 24).

Ir zināms, ka Husareka vēstule glabājās pie Stundas līdz pat 1971. gadam, jo tikai tad tā pārsūtīta Viesei un nonāca J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja (tagad Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs) krājumā.

Aspazijas draudzene Stunda bija lieltirgotāja un bankas direktora Dāvida Stundas un Jelgavas Latviešu biedrības teātra aktrises Annas Sārtones-Stundas meita. Ar Aspaziju Anna iepazinās 20. gadsimta 20. gadu sākumā, kad kopā ar māti gaidīja vilcienu Rīgas dzelzceļa stacijā. Stunda palīdzēja Aspazijai iekāpt vilcienā, bet vēlāk dzejniece atzinusies, ka tieši mātes Sārtones aktierdarbs reiz mudinājis viņu pievērsties dramaturģijai, un uzaicinājusi jauniegūto paziņu ciemos. Pamazām viņu attiecības kļuva ciešākas, un Anna Stunda arvien vairāk iesaistījās Aspazijas dzīvē – bieži vien ciemojās pie dzejnieces, atbalstīja sadzīvē, kļiedēja vientulību un palīdzēja darbā gan rokrakstu atšifrēšanā, gan 1937. gadā iznākušās grāmatas "Rainis un Aspazija. Dzīvē un mākslā" sagatavošanā, kļūdama par Aspazijas pēdējo gadu tuvāko draudzeni. 1944. gadā Stunda devās trimdā – vispirms uz Vāciju, tad uz ASV, kur nodzīvoja līdz pat savai nāvei 1986. gadā (Viese 2001: 3).

Kad 1970. gadā Viese aizstāvēja disertāciju par Aspazijas dzīvi un darbību, sākās literatūrzinātnieces un Stundas sarakste, sākumā piesardzīga, vēlāk arvien atklātāka. Stunda Viesei adresētajās vēstulēs uzticēja atmiņas par Aspazijas pēdējiem dzīves gadiem, vēlāk sūtīja dažādus ar dzejnieci saistītus materiālus, tostarp "labo Prāgas dokumentu". 1971. gada 20. aprīlī Stunda vēstulē Viesei raksta:

Mijā Saulcerīte, pienācis beidzot tas laiks, kad varu teikt ar vislielāko apziņu, ka Aspazijas man uzticēto "Prāgas dokumentu" esmu rūpīgi glabājis un saglabājis cauri daudzām likstām, lai tagad to nosūtītu atpakaļ uz to zemīti, kur tam jābūt, un ceru, ka oriģināls sasniegs savu mērķi tāpat kā piecas kopijas, kas jau ir Latvijā. [...] Un te, mūsu Mičiganā, mūsu pašu pilsētā, cik ļoti daudzas reizes ir bijusi lielā trauksme nejaukajiem "tornēdo" – viesuļvētrām, kad jāskrien patverties, – vienmēr man "dokuments" bijis klāt. Tāds mazs apmierinājums man bij tas, ka pirms aizbraukšanas no Vācijas es norakstus no dokumenta un Aspazijas vēstulēm biju nosūtījis uz Brazīliju, kur ir kāds latviešu privātarhīvs. Dažus gadus vēlāk

daubūju zināt, ka tie tur arī glabājas. Un Amerikā man ir bijusi iespēja Aspazijai tik svarīgo dokumenta saturu darīt zināmu daudziem jo daudziem gan ar Zviedrijā iznākošo Raiņa un Aspazijas gadagrāmatu, gan ar šeit iespiesto žurnālā "Treji Vārti". Tagad, mīļā Saulcerīte, es Aspazijas dokumentu nosūtu Jūsu gādībai un rīcībai un (es ceru, kas tas laimīgi aizies) es zinu, ka arī Aspazija uzticētos Jums tāpat kā es. Tikai labprāt gribētu zināt, kur Jūs to domājat novietot, jo Jums jau ir izvēle. (Stunda 1971).

1936. gada 17. decembrī datētajā izdevuma "*Bedeutende Frauen unserer Zeit*" (Mūsu laika ievērojamās sievietes) redaktora Husareka parakstītajā apliecinājuma vēstulē Aspazijai teikts, ka sākotnēji drukātas nelielas brošūras vienu līdz divas reizes mēnesī, kas vēlāk apvienotas sešos sējumos. Grāmata, kas jau izpelnījusies kritiķu un publikas atzinību, nav paredzēta tirdzniecībai, bet nonāks tikai lielākajās bibliotēkās un kolekcionāru rīcībā. Vēstules beigās ir piedāvāts aizpildīt veidlapu, lai iegādātos vienu vai visus sējumus (Hussarek 1936). Nav saglabājusies informācija, cik šis izdevums maksāja un cik lielā tirāžā iznāca, bet acīmredzot uzreiz pēc iznākšanas Aspazijai nebija iespējas to iegādāties. Vācu okupācijas laikā šim jautājumam pievērsās Annas Stundas māsa Alise Ose-Stunda. Žurnāla "Treji Vārti" 1970. gada septembra numurā lasāmajā publikācijā viņa norāda:

Skaisti būtu bijis iegādāties šīs izcilās grāmatas, par kurām pasaules prese ir izteikusies ļoti atzinīgi, bet tās iegūstamas tikai privāti un maksāja diezgan dārgi, un Aspazija to nekad nevarēja atļauties finansiēli. Bet, tā kā tas ir ne tikai Aspazijas gods būt tik izcilā vietā pasaules presē, bet arī visas Latvijas gods, tad tas būtu bijis tik ļoti vēlami iegūt šīs grāmatas latviešu tautai. Gāju uz Iekšlietu ministriju un runāju ar Mākslas daļas vadītāju Ž[ani] Unāmu. Beidzot tomēr pēc visām pārrunām mēs nācām pie slēdziena, ka velti mums lauzties aizslēgtās durvīs; vācieši nekad mums neatvēlēs rakstīt uz Prāgu, jo ar likumu bij noliegtas privātas sarakstes ar ārzemēm. Skumīgi to bij ziņot Aspazijai, jo zinājām visi, cik augsti arī viņa pati vērtēja šo lielo, izcilo pagodinājumu, un žēl bij arī, ka viņa pati to nedabūs nekad redzēt. (Osis-Stunda 1970: 10–20)

Aspazijas darbu tulkotāja Astrīda Stānke Stundas piemiņas rakstā izteikusi minējumu par enciklopēdijas atrašanās vietu:

Tieši šī [Husareka. – S. L.] vēstule deva man vajadzīgo drosmi tulkot tālāk Aspazijas drāmas un izcelt viņas vietu Eiropas literārās drāmas pasaulē. (Vēstule ir iespiesta manā grāmatā, šie biogrāfiskie sējumi it kā esot Prāgā, man sacīja kāda bibliotekāre Rietumberlīnē). (Stahnke 1987: 4)

Biogrāfiskā enciklopēdija "Mūsu laika ievērojamās sievietes"

Spriežot pēc visai skopās atrodamās informācijas, redaktors Pauls Husareks bija neparasta personība. Studējis filozofiju Prāgas un Parīzes Universitātē, bija rakstnieks un tulkotājs, līdz pat 1938. gadam vadīja raidījumu Prāgas radio. 1940. gadā Husareku arestēja Gestapo,

kam iemesls bija ne tikai viņa darbība radio, bet arī darbs pie minētās enciklopēdijas. 1941. gadā Husareks nonāca Dahavas koncentrācijas nometnē, no kuras tika atbrīvots 1945. gada aprīlī. Pēc kara izdeva vairākas grāmatas un iesaistījās dažādu sabiedrisku organizāciju darbībā.²

Zināms, ka apjomīgā izdevuma sējumi atrodas vairākās Eiropas bibliotēkās un arhīvos – Vācijas sieviešu kustības arhīvā Kaselē (*Archiv der deutschen Frauenbewegung*), Bratislavas un Heidelbergas Universitātes bibliotēkās, kā arī Čehijas Nacionālajā bibliotēkā. Diemžēl ne Keseles arhīva, ne Bratislavas Universitātes darbinieces, kas skenēja un sūtīja atsevišķus materiālus, nevarēja sniegt nekādu papildu informāciju par enciklopēdiju, visi ar grāmatas izdošanu saistītie dati, visticamāk, iznīcināti nacisma laikā.

Bratislavas Universitātes bibliotēkā glabājas grāmata sarkanos vākos ar nosaukumu čehu valodā, bet Vācijas arhīvā tā iesieta melnos vākos ar nosaukumu franču valodā. Abas enciklopēdijas saturiski ir identiskas, jo ir trīsvalodu izdevums čehu, vācu un franču valodā "*Vynikající ženy dnešní doby = Bedeutende Frauen unserer Zeit = Femmes Remarquables d'Aujourd'hui*". Sešos sējumos, kas iznākuši 1936. un 1937. gadā, apkopotas ziņas par sievietēm no visas pasaules, tostarp Brazīlijas un Japānas. Grāmatas ievadā redaktors Husareks raksta:

Gandrīz pirms 100 gadiem Anglijā iznāca pirmais biogrāfiskais uzziņu izdevums, kam sekoja daudzas biogrāfiskās enciklopēdijas. Tomēr nevienā no tām nav vispusīgi aprakstīts un fiksēts sieviešu ieguldījums pasaules intelektuālajā un kultūras dzīvē. Mūsu darbam ir globāls mērķis. Ja mēs vēlamies izsekot saiknēm, kas savieno valstis un tautas, padarot tās par lielu kopieni ar vienādiem kultūras centieniem, kā arī parādīt šīs saiknes, mēs to vislabāk varam izdarīt, attēlojot cilvēkus. Atsevišķi notikumi, ko mēs fiksējam enciklopēdijas šķirkljos, veido vienotu ainu. Šajā darbā mūs vada vēlme skaidri un objektīvi parādīt katras atsevišķas sievietes ieguldījumu savas valsts kultūras dzīvē un tādējādi arī pasaulē kopumā. (Hussarek, Joffé 1936)

Grāmatas ievadā ir arī aprakstīti galvenie principi, ko redakcija ņēmusi vērā, veidojot enciklopēdiju: 1) visus datus par sevi sniegušas sievietes pašas; 2) piederība politiskajām partijām ir minēta tikai tām personām, kas aktīvi iesaistījušās politikā dzīvē; 3) biogrāfijas katrā sējumā sakārtotas alfabētiskā secībā.

Ievadā nav paskaidrots, kā redakcija ieguvusi ziņas par katras atsevišķas valsts nozīmīgākajām personām un pēc kāda principa tās izvēlētas. Līdz šim iegūto materiālu un enciklopēdijas šķirklju rādītāju izpēte ļauj secināt, ka katrā no sešiem sējumiem tikuši iekļauti šķirklji par 64 sievietēm no dažādām pasaules valstīm; visiem sējumiem ir vienota lappušu numerācija (1. sēj. 1.–128., 2. sēj. 129.–260. lpp. u. tml.); šķirklju rādītājs katrā sējumā tiek papildināts, ietverot arī iepriekšējo sējumu datus.

2 Sk.: <https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=hussa&t=p>.

Šķirklis par Aspaziju, kā vēstulē norādījis Husareks, atrodas enciklopēdijas 1. sējuma 93. lappusē. Informācija sakārtota anketas veidā un ir ļoti lakoniska.

Paturot prātā, ka visus datus sniegušas sievietes pašas, par Aspaziju izlasāms: Elza Pliekšāne – rakstniece; pseidonīms Aspazija; valstspiederība: Latvija; dzīvesvietas adrese: Gončarova iela 13, Jaundubultos; dzimusi 1868. gada 17. martā; precējusies ar Raini (Jānis Pliekšāns); pabeigusi vidusskolu (*die Mittelschule*), privāti apguvusi filoloģiju, mācījusies valodas un mākslas vēsturi (estētiku, literatūru, vēsturi, grieķu, itāļu, latīņu, franču, krievu valodu); studējusi Cīrihes Universitātē; bijusi laikraksta "Dienas Lapa" redaktore; dzīvojusi Tālajos Ziemeļos; kā emigrante uzturējusies Lugāno un Cīrihē. Pieder slavenu mākslinieku gleznas, plaša bibliotēka un antīkas mēbeles; daudz publikāciju, kas iznākušas lielās tirāžās; vairāku organizāciju goda biedre; apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni; viņas vārdā nosaukts bulvāris Rīgā (Hussarek, Joffé 1936: 93).

Aspazijai, apcerot savas biogrāfijas datus, raksturīga neprecizitāte, dažreiz pat faktu sagrozīšana. Piemēram, Raiņa Slobodskas trimdas laikā Aspazija strādāja 1898. gadā atjaunotajā laikrakstā "Dienas Lapa", Aspazijas pārziņā bija avīzes kultūras sadaļa, "literāriskie sīkumi" un recenzijas par Vācu teātra izrādēm, bet viņa nebija laikraksta redaktore. Neprecīzi norādīts arī Aspazijas dzimšanas gads un datums – līdz pat 20. gadsimta 60. gadu beigām tika uzskatīts, ka Aspazija dzimusi 1868. gadā, bet, kad tika veidots ieraksts Kastaņolas iedzīvotāju reģistrā, Aspazija norādījusi, ka dzimusi 1870. gadā (Grīnuma 2017: 229). Lai arī ieraksts baznīcas grāmatā liecina, ka Johanna Emīlija Lizete Rozenberga ir dzimusi 1865. gada 16. martā (pēc vecā stila 4. martā) desmitos vakarā, Aspazijai paticis apgalvot, ka viņa piedzima pusnaktī, tādējādi uzsverot, ka viņai esot divas dzimšanas dienas – gan 16., gan 17. marts –, tāpēc dažādos avotos mēdz būt atšķirīgas datuma norādes (Andžāne 2015: 6). Arī iegūto izglītību Aspazija ir nedaudz pārspīlējusi – ziņas par vidusskolas jeb Jelgavas sieviešu ģimnāzijas pabeigšanu ir pretrunīgas. Aspazija pati apgalvoja, ka ģimnāzijas gala eksāmenus nav nokārtojusi vectēva bērnu dēļ, bet mācību kursu ir noklausījusies, taču nekāda apliecinājuma ne vienam, ne otram apgalvojumam nav (Grīnuma 2017: 421–422). 1895. gadā Aspazija devās uz Cīrihi, lai tur universitātē studētu medicīnu, bet, nemaz netikusi līdz iestājpārbaudījumiem, no šīs idejas atteicās, pati to pamatodama ar nespēju piedalīties dzīvnieku vivisekcijās. Tikpat labi īstais iemesls varēja būt rakstnieka un Raiņa un Aspazijas ģimenes drauga Augusta Deglava atmiņās minētais, ka sievietes studijām augstskolā vajadzēja vīra atļauju, bet Aspazijas tolaik vēl pielaulātais vīrs Maksis Vilhelms Valters skaitījās pazudis un šādu atļauju nevarēja dot (Grīnuma 2017: 425).

Kā redzams, Aspazijas darbība Satversmes sapulcē un viņas loma Latvijas sieviešu emancipācijas kustībā šķirklī nav minēta, kaut gan varētu domāt, ka tieši tas ir

iemesls, kādēļ dzejniece iekļauta enciklopēdijā. Šķirkļi nav atzīmēti arī viņas literārie darbi – ne lugas, ne dzejoļu krājumi, ne tulkojumi.

Pirmajā izdevuma sējumā kopā ar Aspaziju iekļautas 64 sievietes no 23 valstīm. Vienpadsmit sievietes pārstāv Čehoslovākiju, deviņas – Lielbritāniju, sešas – Vāciju un Franciju, piecas – Itāliju un Austriju, trīs – Šveici un Poliju, divas – Nīderlandi, Somiju un ASV, pa vienam šķirklim ir par sievietēm no Bulgārijas, Austrālijas, Čīles, Kanādas, Dānijas, Igaunijas, Grieķijas, Latvijas, Norvēģijas, Rumānijas, Zviedrijas, Turcijas un Dienvidslāvijas. Ārste un pedagoģe Marija Montessori (*Maria Montessori*) ir minēta pie divām valstīm – gan pie Lielbritānijas, gan Itālijas. Spriežot pēc šķirkļu rādītāja, katrai aprakstītajai sievietei enciklopēdijā atvēlētas divas lappuses, bet Aspazijai – tikai viena, tomēr šķirkļu informācijas apjoms ir aptuveni vienāds, atšķiras vien lapas salikums.

Izdevuma nākamajos sējumos pārstāvēto valstu ģeogrāfija paplašinās, sniedzot iespēju uzzināt par izcilām sievietēm arī no Brazīlijas, Kanādas, Lietuvas, Ungārijas, Indijas, Irānas, Japānas un Padomju Savienības.

Kaut arī Aspazijai patika uzsvērt, ka ir vienīgā sieviete no Latvijas, kas minēta enciklopēdijā, izrādās, ka izdevuma otrajā sējumā izveidots šķirklis par Helēnu Birznieci-Tangijevu, ceturtajā – par Bertu Pīpiņu, bet piektajā – par Elizabeti Gerki.

Baletdejojāja, horeogrāfe un deju pedagoģe Helēna Birzniece-Tangijeva (1907–1965) piedzima Krievijā Pavlovskas dzelzceļa stacijas priekšnieka Aleksandra Tangijeva ģimenē. Kad nomira māte, viņu audzināja tēvamāsa Valentīna Drešare, kas meiteni bieži veda uz Pēterburgas Marijas teātri skatīties baleta izrādes. 1916. gadā viņa iestājās Petrogradas teātra skolā, bet pēc dažiem gadiem bija spiesta mācības pārtraukt. 1920. gadā Tangijeva sāka mācīties pie Agripinas Vaganovas. Ieguvusi labu izglītību, baletskolu viņa pabeidza 1924. gadā, un līdz 1927. gadam bija Valsts Akadēmiskā operas un baleta soliste Ļeņingradā (tagad Sanktpēterburga) un deju pasniedzēja baletskolā. 1927. gadā Helēna Tangijeva apprecējās ar Latvijas diplomātu Aleksandru Birznieku, pārcēlās uz Rīgu, saņēma Latvijas pilsonību un sāka strādāt Latvijas Nacionālajā operā, kļūdamā par spožu baleta solisti un vēlāk arī pedagoģi (Bāliņa 1924). Pēc Otrā pasaules kara viņa kļuva par LPSR Valsts operas un baleta teātra galveno baletmeistari, no 1945. līdz 1965. gadam iestudējot vairāk nekā 20 baletus (Beinaroviča 2012: 83).

Enciklopēdijas šķirkļi par Tangijevu-Birznieci izlasāmi būtiskākie biogrāfiskie dati (gan teikts, ka uz Rīgu pārcēlusies 1928. gadā), kā arī minēta viņas dalība nozīmīgākajos iestudējumos, piemēram, 1936. gadā iestudētais Ādolda Šarla Adāna (*Adolphe-Charles Adam*) balets "Korsārs". Tāpat uzskaitītas valstis – Krievija, Latvija, Lietuva, Vācija, Zviedrija, Beļģija, kurās viņa uzstājusies. Šķirkļi minēts arī, ka Birzniecei-Tangijevai pieder Briseles mežģīņu, kā arī vēdekļu kolekcija. 1935. gadā viņa

saņēmusi Zviedrijas zelta medaļu *Litteris et Artibus* (Hussarek, Joffé 1936: 154). Šo apbalvojumu 1853. gadā iedibināja Zviedrijas karaļnams, un tas tiek pasniegts par īpašiem nopelniem kultūrā ne tikai Zviedrijas pilsoņiem, bet arī ārzemniekiem.³

Berta Pīpiņa (1883–1942), kuras šķirklis ievietots enciklopēdijas 4. sējumā, ir viena no aktīvākajām un nozīmīgākajām Latvijas brīvvalsts sabiedriski politiskajām darbiniecēm, sieviešu tiesību aizstāve, pirmā sieviete, kas ievēlēta Latvijas Republikas Saeimā, bija arī Rīgas domes deputāte (Kušnere 2018: 38–45). Pīpiņas šķirklis ir bez fotoattēla, bet pievienotā informācija sniedz ieskatu viņas sabiedriskajā un literārajā darbībā. Ir minēts, ka viņa ir sieviešu tiesību aizstāve, rakstniece, uzņēmēja, politiķe, kā arī Latvju sieviešu līgas prezidente un Latvijas Sieviešu organizāciju padomes priekšsēdētāja. Par politisko darbību (Saeimā vai Rīgas domē) konkrēta informācija netiek sniegta. Šķirklī minēts arī, ka Pīpiņa publicējusies vairākos preses izdevumos ("Zeltene", "Jaunākās Ziņas"). Pie nozīmīgākajiem darbiem atzīmēts gan romāns "Lejaskrodzinieces meitas" (1935), gan 1927. gadā iznākušais darbs "Kā es runāju ar saviem bērniem par dzimumu dzīvi".

Par būtisku savas dzīves daļu Pīpiņa atzinusi ģimeni – vīru Ērmani Pīpiņu un trīs bērnus, piebilstot, ka ir ne vien politiķe un žurnāliste, bet arī laimīga māte (Hussarek, Joffé 1937, 459). Tas sasaucas ar Pīpiņas Latvijas presē paustajiem uzskatiem par sievietes lomu:

Manam sabiedriskam darbam kā sarkans pavediens cauri stiepjas "sieviešu jautājums". To rosīgi šķetināt var tikai sieviešu organizācijās. Tām dažai labai esmu kūmās stāvējusi un skaitos par priekšnieci Latvju sieviešu nacionālā līgā. Mans lozungs tur: sievietei ir atkal jāatgūst sabiedrības atziņā dievišķās Madonnas augstumi. Bet, ja sieviete tagad izdzīta pelēkās darbdienas maizes peļņā ārpus savas ģimenes, tur viņu aizstāvēt un atbalstīt varēsīm tikai pašas saviem kopīgiem spēkiem. Skaitos par ģimenes dzīves mūžīgo vērtību atzinēju un atbalstītāju. Esmu māte trim bērniem un nosodu vienbērnu vai bezbērnu sistēmu. Mēs, mātes, nesam sevī mūžības misiju: turpināt cilvēces mūžus, kas klājas zem mums un pacelsies bezgalībā pār mums. (Pīpiņa 1926: 3)

Šķirklī atzīmēts, ka Pīpiņa apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni un Zviedrijas zelta medaļu (Hussarek, Joffé 1937: 459).

Zviedrijas karaļnamam ir vairāki apbalvojumi, tāpēc grūti identificēt, kādu saņēmusi Berta Pīpiņa, taču 1939. gadā žurnālā "Zeltene" lasāms, ka "par saviem izcila-jiem nopelniem Berta Pīpiņa kundze apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni, karaļa Gustava V pasniegtu zelta medaļu (augstākā balva, ko Zviedrija piešķir sievietei), Somijas un citām goda zīmēm" (Mednieks 1939: 12).

Mūsdienās mazāk zināma ir enciklopēdijas 5. sējumā minētā ceturrtā sieviete no Latvijas Elizabete Gerke (*Elisabeth Braunz-Goercke*, 1888–1966), vācbaltiešu

3 Sk.: <https://kungligmajestatsorden.se/english/medals/the-medal-litteris-et-artibus>.

rakstniece un tulkotāja. Enciklopēdijas šķirklī norādīts, ka viņa ir dzejniece un klavier-skolotāja. Dzimusi Talsos aptiekāra ģimenē, izglītojās mājās un pie privātskolotājiem, pēc tam apguva mākslu un mūziku Minhenē un Berlīnē. Enciklopēdijā ir plaša informācija par viņas literārajiem darbiem, bet nekas nav minēts ne par vaļaspriekiem vai kolekcijām, ne apbalvojumiem (Hussarek, Joffé 1937, 569–570).

Ar latviešu literatūru Gerke ciešāk saistīta, pateicoties literātam un žurnālistam Haraldam Eldgastam, kas bija arī laikraksta "Kurzemes Vārds" redaktors. 1923. gadā laikrakstā publicēts īss Gerkes dzīves un daiļrades apraksts, kā arī stāsta "Melnā dālija" tulkojums latviešu valodā. Gerke meistarīgi un talantīgi atdzejoja Haralda Eldgasta darbus vācu valodā. Eldgasta nāve 1926. gadā kļuva par lielu triecienu Gerkei, un viņa vairs neatgriezās pie viņa daiļrades tulkošanas (Grudule 2023: 203). 1939. gadā Gerke aizbrauca no Latvijas, tomēr zināmu saistību latviešu kultūru saglabāja. Māra Grudule šajā sakarā raksta:

Nesen atklātajā latviešu esejistes Zentas Mauriņas (1897–1978) sarakstē bija arī pāris Gerkes Otrā pasaules kara laikā rakstītu vēstuļu. Iespējams, viņas abas kā Eldgasta talanta cienītājas pazina viena otru jau pirms kara. Sarakste atklāj, ka Gerke bija saņēmusi piedāvājumu tulkot Mauriņas autobiogrāfisko romānu "Dzīves vilcienā". Diemžēl romāna "Dzīves vilcienā" vācu tulkojumā tulkotāja vārds nav minēts ne pirmajā, ne otrajā izdevumā. Elizabete Gerke savas dzīves pēdējos gadus pavadīja Vācijā, kur mira 1966. gadā. (Grudule 2023: 206)

Iepazīstoties ar enciklopēdijas šķirklī, šķiet interesanti, ko katra sieviete atzinusi par pietiekami būtisku un minēšanas vērtu – vai tā ir radošā darbība, apbalvojumi, kolekcijas vai ģimenes stāvoklis. Par pārējo Latvijas sieviešu radošo un sabiedrisko darbību iespējams gūt salīdzinoši objektīvu informāciju, bet Aspazijas šķirklis, kaut nedaudz pārspīlēts, par Aspazijas nozīmīgo lomu Latvijas sabiedriskajā un kultūras dzīvē pastāsta visai maz.

Kopumā enciklopēdijas veidotāji par izcilām atzinuši ļoti dažādu profesiju un jomu sievietes – viņas ir gan politiķes un sieviešu kustības aktīvistes, filantropes un mecenātes, gan zinātnieces un rakstniece, arī aktrises, dziedātājas, pilotas, alpīnistes un motobraucējas.

Lai būtu labāk saprotams, kāda bija tā sabiedrība, kam 1936. gadā piederīga bija Aspazija, minēšu vien dažus vārdus no izdevuma 1. sējuma personu rādītāja: itāļu rakstniece un Nobela prēmijas ieguvēja Gracija Deleda (*Grazia Deledda*, 1871–1936), igauņu dzejniece, rakstniece un tulkotāja Anna Hāva (*Anna Haava*, 1864–1957), čehu žurnāliste Olga Fastrova (*Olga Fastrová*, 1876–1965), Somijas politiķe un sieviešu tiesību aizstāve Mīna Sillanpē (*Miina Sillanpää*, 1866–1952), čehu skolotāja un sieviešu kustības dalībniece Františka Plaminkova (*Františka Plamínková*, 1875–1942), itāļu ārste un pedagoģe Marija Montesori (1870–1952) u. c.

Lai arī Aspazijai šis biogrāfiskais izdevums, domājams, bija nozīmīgs, tā nebūt nav vienīgā ārvalstīs izdotā enciklopēdija, kurā rodama informācija par dzejnieci. Izdevumā "Raiņa un Aspazijas gadagrāmatā 1979. gadam" Florence M. Balode-Soikane publicējusi pārskatu par vairākiem ārvalstu izdevumiem. Minēšu tikai tos, kas attiecas uz Aspazijas dzīves laiku.

1929. gadā iznākušajā "*Enciclopedia Italiana*" publicēts visai apjomīgs dzejniecei veltīts šķirklis; Aspazija raksturota kā dižā dzejnieka un dramaturga Raiņa sieva, sociālistiski ievirzīta autore, Jaunās strāvas pārstāve; dzejai raksturīgs romantisms un individuālisms, bet lugās aktuāla tēma ir sieviešu emancipācijas jautājums. Minēta arī Aspazijas publicistika un aktīvā sabiedriskā darbība. Enciklopēdijā ir ļoti skopi biogrāfiskie dati (norādīts tikai dzimšanas gads), netiek minēts trimdā Kastaņolā pavadītais laiks.

1932. gadā Tartu izdotajā igauņu enciklopēdijas "*Eesti Entsüklopeedia*" 1. sējumā Aspazijas dzīves un daiļrades raksturojumā ir vairākas faktu kļūdas, piemēram, kā Raiņa un Aspazijas laulību gads minēts 1907., nevis 1897. gads, arī daiļrades interpretācija – melanholija, ilgas, vientulība, gremdēšanās bērnības atmiņās – vairāk, šķiet, attiecināma nevis uz dzejnieces agrīno, bet daiļrades noslēdzošo posmu (pēc: Balode-Soikane 1978: 40–59).

Balode-Soikane minētajā publikācijā nezināmu iemeslu dēļ ziņas par šajā rakstā aplūkoto izdevumu "Mūsu laika ievērojamās sievietes" nav iekļāvuši.

1929. gada žurnālā "Latvju Grāmata" lasāms, ka ziņas par Latviju tiks publicētas enciklopēdijā Čehijā: "Masarika zinātniskā vārdnīca ir vismodernākā čehoslovāku enciklopēdija. Viņa nes Čehoslovākijas dibinātāja un pirmā prezidenta prof. T. G. Masarika vārdu un tiek vadīta viņa garā. Masariks kā vēstures filozofs un kā politiķis bij mazo tautu pašnoteikšanās sludinātājs, kas visu savu mūžu sekojis viņu garīgās dzīves attīstībai. Tādēļ arī Masarika enciklopēdija, sekojot viņa tendencei, piegriež sevišķu vērību mazām tautām, darot to nesalīdzināmi lielākā mērā nekā kura katra cita enciklopēdija. Pierādījums tam ir pēdējā daļa, kurā plašs pārskats par Latviju un latvju kultūru, rediģēts un pa lielākai daļai arī izstrādāts no red[aktora] Jar. Vozka. Masarika zinātniskā vārdnīcā Latvijai ierādīts gandrīz tikpat daudz vietas kā Anglijai vai Beļģijai un Holandei. [...] Visu aptverošā pārskatā "Latvji", no vienas puses, tiek apskatīts latvju antropoloģiski etnogrāfiskais stāvoklis indoeiropiešu tautu saimē, no otras – viņu valoda, un tālāk, saspīestā rakstā, nāk apskats par latvju literatūru, mākslu, mūziku un zinātņi, kā arī 80 latvju rakstnieku, 20 mūziķu, 50 gleznotāju un 20 zinātnieku saraksts. [...] Pārskatā par Latviju ir saistoši norādījumi uz daudzām latvju personībām, kas noteikti būs ievietotas tālākās daļās (Stenders, Pumpurs, Rainis un Aspazija, Poruks, Niedra, Skalbe, Plūdons, Upīts, Virza, Vītols, Zālīts u. c.). ([Bez aut.] 1929: 365)

Mūsdienās, kā atzīst Eva Eglāja-Kristsone un Zita Kārkla, interese par biogrāfisko pieeju pētniecībā (Eglāja-Kristsone, Kārkla 2023: 5) ir atgriezies. Enciklopēdijas un biogrāfiskās vārdnīcas ir nozīmīgs kultūrvēstures izpētes avots, kas vēstī par laiku, aktualitātēm, notikumiem un ievērojamākajām personībām. No vienas puses, tās runā par diženumu un izcilību, no otras – nereti kļūst par vienīgo avotu, kur meklējamas ziņas par agrāk pazīstamām, bet laika gaitā aizmirstām personībām.

Nepublicēti materiāli

Stunda, Anna (1971). Vēstule Saulcerītei Viesei. 20.04. S. Vies. K3/8. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, inv. nr. 688051.

Hussarek, Paul (1936). Vēstule Aspazijai. 17.12. Asp. K 43/71. Latvijas Nacionālais rakstniecības un mūzikas muzejs, inv. nr. 688043.

Literatūra

Alunāns, Ādolfs (1887). *Ievērojami latvieši: skices un atcerējumi*. Jelgava: A. Reinbergs.

Andžāne, Ināra (2015). Spīdi, dvēsele, spīdi! Aspazija. Andžāne, Ināra; Magone, Aija. *Neatklātā Aspazija. Neatklātais Rainis*. Jūrmala: biedrība "Aspazijas mantojums", 6.–13. lpp.

Bāliņa, Gunta (2024). Helēna Tangijeva-Birzniece. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/61707-Hel%C4%93na-Tangijeva-Birzniece> [sk. 04.07.2025.].

Balode Soikane, Florence M. (1978). Aspazija latviešu un cittautu enciklopēdijās. Rūķe-Draviņa, Velta (galv. red.). *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1979. gadam*. Stokholma: Raiņa un Aspazijas fonds, 40.–59. lpp.

Beinaroviča, Baiba (2012). Aleksandrs Lembergs baletmeistaru Helēnas Birznieces-Tangijevas un Jevgeņija Čanga iestudējumos: 20. gs. 40.–60. gadi. *Mūzikas akadēmijas raksti*, Nr. 9, 83.–99. lpp.

[Bez aut.] (1929). Kronika. *Latvju Grāmata*, Nr. 6, 365. lpp.

Eglāja-Kristsone, Eva; Kārkla, Zita. Introduction: Women's Agency. Multiplying Stories and Subjects. *Letonica*, No. 49, pp. 4–12. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2023.0049.01>

Ewan, Elizabeth (2019). Women and the Biographies of Nations: The Biographical Dictionary of Scottish Women. Fox, Caren (ed.). 'True Biographies of Nations?' *The Cultural Journeys of Dictionaries of National Biography*. ANU Press, pp. 119–138. <https://doi.org/10.22459/TBN.2019.07>

Grīnuma, Gundega (2017). *Viņpus Alpiem: Rainis un Aspazija Kastaņolā. Jaunatklāti tuvplāni*. Rīga: Mansards.

Grudule, Māra (2023). Baltic German Women between Two Cultures: Translators of Latvian Literature. *Letonica*, No. 49, pp. 194–221. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2023.0049.09>

Hussarek, Paul; Joffé, Benjamin (1936, 1937). *Bedeutende Frauen unserer Zeit*. Pargue: International biographic editon B. Joffé.

ili. (1936). Dzejnieci Aspaziju čehoslovāku redaktors uzskata par ievērojamāko latviešu sievieti. *Pēdējā Bridī*, 17.03., 1. lpp.

- Kroders, Pauls (1929). *Latvijas darbinieku galerija, 1918–1928*. Rīga: Grāmatu Draugs.
- Kušnere, Sigita (2017). Politīķe rakstniecībā – Berta Pīpiņa. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*, Nr. 22. Liepāja: LiepU, 38.–45. lpp.
- Ķelpe, Jānis (1936). *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava: k/s "Jelgavas Ziņas".
- li (1936). Dzejniece Aspazija pārvesta uz Dr. J. Nīmaņa klīniku. *Pēdējā Brīdī*, 19.01., 1. lpp.
- Mednieks, Jorgis (1939). Kā strādā latvju sievietes. *Zeltene*, 15.11., 11.–12. lpp.
- Osis-Stunda, Alise (1970). Aspazija. *Treji Vārti*, Nr. 23, 10.–20. lpp.
- Pīpiņa, Berta (1926). Īss atskats manā dzīvē. *Zeltene*, 01.12., 3. lpp.
- Plaudis, Jānis (1938). Drosmes un skaistuma dzejniece Aspazija. *Atpūta*, 24.03., 24. lpp.
- Prande, Alberts (1926). *Latvju rakstniecība portretējās*. Rīga: Letas izdevums.
- Stahnke, Astrida B. (1987). Annas Stundas piemiņai. *Laiks*, 11.07., 4. lpp.
- Unāms, Žanis (1975). *Es viņu pazīstu*. Mičigana: Raven Printing, Grand Haven Mich.
- Viese, Saulcerīte (2001). Aspazijas pēdējā draudzene Anna Stunda. *Literatūra un Māksla Latvijā*, 15.03., 3. lpp.
- Viese, Saulcerīte (2004). *Mūžīgie spārni. Stāstījums par dzejnieces dzīvi*. Rīga: Jaunā Daugava.